

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 11, 5 בנובמבר 2021

הסכמי אברהם - הממד הקיברנטי

דורון פלדמן*

מאז החתימה על הסכמי השלום ההיסטוריים בשנה שעברה, התרחבו הקשרים בין ישראל לאיחוד האמירויות הערביות וממלכת בחריין בתחומי המסחר, טכנולוגיה, מדע, בריאות, אנרגיה, תיירות, חקלאות ועוד.¹ היחסים אף צלחו את מבצע "שומר החומות" והם טומנים בחובם פוטנציאל עתידי רב. זאת, בין השאר, במרחב הקיברנטי² בו לישראל בסיס משמעותי של עוצמה קשה ורכה.

"עוצמה רכה" מתארת את יכולתה של מדינה לממש את האינטרסים שלה ולהשפיע על מדינות אחרות שלא בכלים של עוצמה קשה כמו כוח צבאי או סנקציות כלכליות (מקלות וגזרים), אלא באמצעות שכנוע ואטרקטיביות המתבססים על מדיניות, ערכים ותרבות מעוררי השראה. ההנחה כי הסתמכות בלעדית של מדינות על אמצעים כוחניים עלולה להכשילן בהגשמת מטרותיהן, הפכה את העוצמה הרכה לפופולרית בפוליטיקה העולמית בת זמננו. על-כן, הצלחתן של מדינות בזירה הבינלאומית תלויה גם ביכולתן לגרום למדינות אחרות "לרצות להיות כמותן". כך למשל, מיצובה של

* דורון פלדמן הוא דוקטורנט בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל-אביב. עבודת הדוקטורט שלו עוסקת באסטרטגיות הביטחוניות של מדינות קטנות מאוימות ומתמקדת בהשפעת עוצמתה הרכה של ישראל על הסכסוך הישראלי-ערבי ובפרט על תהליכי הנורמליזציה עם מדינות ערב.

¹ דני זקן, "ישראל ובחריין הגיעו להסכמה על הכרה הדדית בחיסונים", **גלובס**, 22 באפריל 2021, נצפה ב-14 ביולי 2021; יאיר לפיד ועבדאללה בן זאיד אל נהיאן, "החלטנו אחרת אחרת **אחרת** **אחרת** **אחרת**", **אתר YNET**, 1 ביולי 2021, נצפה ב-4 ביולי 2021. לקראת סוף 2020, הושגו הסכמי שלום גם בין ישראל לסודאן וממלכת מרוקו בתיווך אמריקאי. מתוך: "[Morocco Latest Country to Normalise Ties With Israel in US-Brokered Deal](#)", **BBC News**, December 10, 2020, accessed on August 23, 2021.

² המרחב הקיברנטי (סייבר) מהווה את זירת הלוחמה החמישית לצד ארבע הזירות המסורתיות: הזירה היבשתית, האווירית, הימית והחלל. מתוך: "**סיכונים במרחב הסייבר**", מערך הסייבר הלאומי, 18 במאי 2017, נצפה ב-6 ביולי 2021. המרחב הקיברנטי מתאפיין בטשטוש הגבולות המקשה להבחין בין מתקפה לתקלה, כמו גם בזיהוי קשר סיבתי באירוע מסוים, בהתחקות אחר מקור הפגיעה ובזיהוי התוקף (גם אם זוהתה פגיעה). זאת ועוד, המרחב מתאפיין בשימוש נרחב בטכנולוגיות שונות, בריבוי שחקנים נוכח רף כניסה נמוך ועוד. מתוך: ליאור טבנסקי, "**הגנה על תשתיות קריטיות מפני איום קיברנטי**", בתוך: **מרחב הסייבר והביטחון הלאומי - מבחר מאמרים**, נערך על-ידי גבי סיבוני, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2013, עמ' 35 - 36.

ארצות הברית כמעצמת על יחידה לאחר ניצחונה במלחמה הקרה ללא קרב, התבססה לא רק על יתרונה הצבאי בהשוואה לברית המועצות, אלא גם על הצטיינותה ברובד העוצמה הרכה. זו נשענה על סגנון החיים האמריקאי, הכלכלה החופשית והדמוקרטיה התוססת שלה שנתפסו כאטרקטיביים ומושכים בחלקים ניכרים בעולם.³

בניגוד לתפיסות ותיקות בחקר היחסים הבינלאומיים שרואות במדינות הגדולות ובכלכלות המתקדמות כמשפיעות ביותר, פיזור הכוח המאפיין את הפוליטיקה העולמית במאה ה-21 מאפשר למדינות קטנות להשפיע מעל למידותיהן באמצעות עוצמתן הרכה.⁴ נוכח מגבלות הגודל וכדי להיתפס אטרקטיביות, מדינות קטנות מתמקדות בחינוך, חדשנות, כלכלה ובפיתוח טכנולוגיות פורצות דרך.⁵ הדבר מקבל משנה תוקף בעידן הדיגיטלי שאמנם טומן בחובו איומים רבים, אך גם מאפשר להן למקסם הזדמנויות חדשות.⁶ כך, עלויות כניסה נמוכות יחסית לצד פוטנציאל ההשפעה הגלום במרחב הקיברנטי, מתמרצים אותן להשקיע בסייבר.⁷ יכולות קיברנטיות של מדינות נשענות על משאבי הון אנושי, תשתיות מחשוב ומידע המתועלים להפעלת עוצמה קשה ורכה במרחב הסייבר ומחוץ לו.⁸ כך לדוגמא, עוצמת סייבר הינה רבת פנים וחוצת מגזרים, ובאפשרותה להשפיע בממד הצבאי, הדיפלומטי והכלכלי גם יחד.⁹

בהיותה מדינה קטנה ומאוימת, ישראל השקיעה מראשיתה בהון אנושי, השכלה, מדע וטכנולוגיה על-מנת לטפח את גורם האיכות ולשמר את יתרונה היחסי בסכסוך עם העולם הערבי.¹⁰ כדי להיערך לאתגרי הביטחון הלאומי במאה ה-21, קידמה ישראל בראשית העשור הקודם תוכנית לאומית שנועדה למצב אותה כאחת המדינות המובילות בסייבר.¹¹ פחות או יותר באותה תקופה, נודע ברבים על תקיפת

³ Joseph S. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy* 80 (1990): pp.153-171; Joseph S. Nye, *The Future of Power* (New York: Public Affairs, 2011).

⁴ Joseph S. Nye, "[Soft Power 2.0: The Future of Power in the Digital Age](#)", *Dubai Policy Review* 1 (2019): pp.11-14, accessed on July 6, 2021.

⁵ Christopher S. Browning, "Small, Smart and Salient? Rethinking Identity in the Small States Literature", *Cambridge Review of International Affairs* 19(4): pp.669-684; Leonid Karabeshkin and Raili Rusetski, "Estonia's Soft Power", in *Baltic Horizons*, edited by Leonid Karabeshkin, Tallinn: EuroAcademy, 2013, pp.40-46.

⁶ Tomas Jermalavičius, "[Small State Power in the Digital Era](#)", The American Academy in Berlin, n.d., accessed on July 6, 2021.

⁷ Nye, 2011, 124.

⁸ Joseph S. Nye, "[Cyber Power](#)", Belfer Center for Science and International Affairs, 2010, accessed on July 6, 2021, pp.3-4.

⁹ Lior Tabansky, "[Toward a Theory of Cyber Power: The Israeli Experience with Innovation and Strategy](#)", *2016 8th International Conference on Cyber Conflict*, edited by Nikolaos Pissanidis, Henry Rõigas, and Matthijs Veenedaal, Tallinn: NATO CCD COE Publications, pp.53-54, accessed on July 7, 2021.

¹⁰ יצחק בן ישראל, [תפיסת הביטחון של ישראל](#) (בן-שמן: מודן והאוניברסיטה המשודרת, 2013).

¹¹ יצחק בן-2002 הקימה ממשלת ישראל את הרשות לאבטחת מידע בשב"כ שתפקידה היה לפקח ולהגן על תשתיות לאומיות קריטיות, כמו חשמל, מים ואחרות נגד איומי סייבר. מתוך: יצחק בן ישראל, "[הדומיננטיות של ישראל בזירת הסייבר איננה מקרית. איך הפכנו למעצמה בתחום?](#)", [פורבס ישראל](#), 28 ביוני 2021, נצפה ב-6 ביולי 2021.

וירוס "Stuxnet" את מתקני העשרת האורניום של איראן. התקיפה שיוחסה לארצות הברית ולישראל היוותה הלכה למעשה את יריית הפתיחה למרוץ החימוש במרחב הסייבר במזרח התיכון.¹²

בחלוף הזמן ההשקעה הישראלית הוכיחה עצמה. לצד המעבר מ-1985 מכלכלה ריכוזית ומתוכננת לכלכלה חופשית מתקדמת,¹³ האסטרטגיה הממשלתית יצרה "אקו-סיסטם" ייחודי ומוצלח בסייבר המשלב בין המגזר הממשלתי, מערכת הביטחון, אקדמיה ותעשייה.¹⁴ פירות התוכנית אף הבשילו והקנו לישראל יכולות עוצמה קשה אסטרטגיות בתחום אבטחת הסייבר, בהתקפה ובמודיעין, והיא נהנית כיום מיתרון ביחס לשכנותיה במזרח התיכון. היכולות הללו בשילוב האקו-סיסטם הסייברי שלה, משמשים כבסיס איתן גם לעוצמת הסייבר הרכה שלה,¹⁵ המחזקת את מעמדה ככוח עולמי ואזורי אטרקטיבי.¹⁶

ככל שישראל התמקצה וצברה ניסיון בסייבר המתאפיין בטשטוש הגבולות המסורתיים, כך המחיצות הוסרו והיחסים החשאיים והגלויים בינה לבין מדינות המפרץ החלו להכות שורש.¹⁷ זאת לאחר שבעשורים האחרונים שיתפו המדינות פעולה באופן דיסקרטי בתחומי הביטחון והעסקים.¹⁸ כך לדוגמה, על-פי הערכות מ-2018, עמד היצוא הישראלי השנתי למדינות המפרץ ובתוכו תחום הסייבר על כמיליארד דולר.¹⁹

ציון דרך משמעותי בהתפתחות יחסי ישראל ומדינות המפרץ, התרחש ב-2012. בזמן מתקפת סייבר איראנית נרחבת מחק וירוס שזכה לכינוי "Shamoon" מידע מ-30 אלף כוננים של ענקית הנפט Aramco, מה שפגע בה קשות כלכלית ותדמיתית. כדי להתמודד עם המתקפה, הסתייעו רשויות

¹² Kristina Kausch, "[Cheap Havoc: How Cyber-Geopolitics Will Destabilize the Middle East](#)", *Policy Brief*, The German Marshall Fund of the United States, 2017, no. 35, p.2, accessed on August 23, 2021.

¹³ מירב ארלוזורוב, "[היום שבו נולדה ישראל הקפיטליסטית](#)", אתר *The Marker*, 1 ביולי 2021, נצפה ב-5 ביוני 2021.

¹⁴ ישראל דורגה בשכבה השנייה של המדינות המובילות בסייבר, יחד עם בריטניה, רוסיה, צרפת, אוסטרליה, קנדה וסיין. מתוך:

"[Cyber Capabilities and National Power: A Net Assessment](#)", *Research Papers*, The International Institute for Strategic Studies, June 28, 2021, accessed on July 7, 2021, p.10, pp.71-72.

¹⁵ מנתוני גיוס הכספים של חברות סייבר ישראליות מהמחצית הראשונה של 2021, ניתן ללמוד על כוחה האטרקטיבי של ישראל בסייבר. מהנתונים עולה שגיוס סכום שיא של 3.36 מיליארד דולר, המהווה כ-41% מהגיוסים בעולם. בנוסף, שבע חברות סייבר ישראליות הפכו במהלך השנה לחד-קרן, כאשר יותר משליש מחד-הקרן בעולם בתחום הסייבר הם ישראלים. בסך הכל, 18 חברות סייבר ישראליות נרכשו בחצי השנה האחרונה בסכום מוערך של כ-2.2 מיליארד דולר. מתוך: "[תעשיית הסייבר הישראלית - שיא גיוסים בחציון הראשון](#)", מערך הסייבר הלאומי, 2021, נצפה ב-6 ביולי 2021.

¹⁶ Dima Adamsky, "The Israeli Odyssey Toward Its National Cyber Security Strategy", *The Washington Quarterly* 40, no. 2 (2017): p.124.

¹⁷ Neri Zilber, "[Gulf Cyber Cooperation With Israel: Balancing Threats and Rights](#)", *Policy Analysis*, The Washington Institute for Near East Policy, January 17, 2019, accessed on July 11, 2021.

קשרים דיפלומטיים רשמיים בין מדינות המפרץ לישראל נוצרו לראשונה בשנות התשעים. מתוך: Yoel Guzansky and Clive Jones, *Fraternal Enemies: Israel and the Gulf Monarchies* (New York: Oxford University Press, 2020), p. 35.

¹⁸ Jonathan H. Ferziger and Gawdat Baghat, "[Israel Growing Ties with the Gulf Arab States](#)", Atlantic Council, 2020, accessed on July 11, 2021, p.2.

¹⁹ "[Assessing Israel's Trade with Its Arab Neighbors](#) Institute for Global Change", Tony Blair Institute for Global Change, August 14, 2018, accessed on July 11, 2021.

השלטון בערב הסעודית במומחים מחברות אבטחת סייבר ישראליות.²⁰ המתקפה חידדה את הצורך של מדינות המפרץ ושל ערב הסעודית להתקרב לישראל לצורך מאבק באויב המשותף, וכדי לפתח תשתית הגנתית נגד מתקפות סייבר על מוסדות ממשל, תשתיות ומפעלים קריטיים. זאת כחלק מקידום טרנספורמציה כלכלית-טכנולוגית שייעדה צמצום התלות בנפט.²¹ על התחממות היחסים בין המדינות ניתן ללמוד מציף של חשבון הטוויטר "Arabia Now" המזוהה עם שגרירות סעודיה בארצות הברית, כפי שצוטט בכלי התקשורת "Arabi 21". בציף שבהמשך נמחק בטענה שעמד מאחוריו האקר, נטען כי חברת צ'ק פוינט הישראלית מספקת פתרונות אבטחת סייבר לפרויקט העיר העתידינית נאום.²² שיתופי פעולה מסוג זה המתבססים על שילוב בין הכרת המפרציות ביכולותיה המתקדמות של ישראל,²³ לבין האינטרס להכיל את התוקפנות האיראנית, הבשילו אשתקד לכינון הנורמליזציה עם איחוד האמירויות ובחריין חרף הקפאון בסוגיה הפלסטינית.²⁴

העלייה במתקפות סייבר נגד איחוד האמירויות מצד איראן וחיזבאללה (או גורמים המזוהים עימן) מאז פריצת הדרך להסכמי אברהם לא פגעה בנחישותה להעמיק את הקשרים עם ישראל.²⁵ המדינה המפרצית בדומה למדינות אחרות באזור, עבדה עם חברות ישראליות לפני ההסכמים, דרך ארצות הברית ואירופה.²⁶ כעת מעוניינת איחוד האמירויות, אף היא מדינה קטנה, ללמוד מניסיונה של ישראל בהקמת תעשיית סייבר משלה. בראיון לעיתון "כלכליסט" הסביר ד"ר מוחמד אל-כוויית, ראש מערך הסייבר של איחוד האמירויות, את האינטרס להתקרב לישראל בה היא רואה שותף אסטרטגי:²⁷

"אנחנו רוצים ללמוד מישראל. בניתם אקו-סיסטם מאוד מוצלח שכולל יצירת טכנולוגיה, עם ספקים קטנים ובינוניים שהופכים ליישויות גדולות ועוזרים לכל המערכות ומחזקים את אבטחת הסייבר בכל העולם, יוצרים סביבה בטוחה ומאובטחת שמאפשרת לכל העסקים לעבוד בקלות...ישראל היא שותף אסטרטגי שלנו. היא טובה בתחום הגנת הסייבר, בבניית

²⁰ Arnold Koka, "[The Next Front: Assessing Israel-Gulf Cybersecurity Cooperation](#)", The Euro-Gulf Information Centre, 2021, accessed on July 11, 2021.

²¹ Kristian Alexander, "[Israeli-Gulf Cyber Cooperation](#)", *Modern Diplomacy*, 2020, accessed on July 14, 2021.

²² "[Israeli Check Point Software Technologies Party to Saudis' NEOM Megacity Project: Tweets](#)", *3danews News Agency*, June 12, 2020, accessed on August 2, 2021.

²³ Gadi Hitman and Moti Zwilling, "[Normalization with Israel: An Analysis of Social Networks Discourse Within Gulf States](#)", *Ethnopolitics* (2021), pp.1-27.

²⁴ Simon Handler, "[Normalizing Arab-Israeli Relations Through Cybersecurity Cooperation](#)", *Lawfare*, 2020, accessed on July 11, 2021.

²⁵ עומר בן יעקב, "ישראל ואיחוד האמירויות חולקות מידע על פעולות סייבר של חיזבאללה", *הארץ*, 7 באפריל 2021, נצפה ב-22 באוגוסט 2021.

²⁶ "[Mohammed Hamad Al-Kuwaiti Revealed How the UAE Used Israel to Spy on Qatar and Saudi Arabia!](#)", *Saudi 24 News*, November 22, 2020, accessed on August 2, 2021.

²⁷ Omer Kabir, "[UAE Views Israel as a Strategic Cybersecurity Partner, Says Head of National Cyber Authority](#)", *Ctech – Calcalist*, November 19, 2020, accessed on July 6, 2021.

חסינות סייבר... המוצרים שישראל בנתה בתחום התוכנה או חומרה עוזרים לנו להעצים יכולות קיימות".

כחלק מכך, באפריל 2021 דווח על שיתוף פעולה מודיעיני בין המדינות בגילוי קמפיין ריגול של קבוצת Lebanese Cedar (המזוהה עם חיזבאללה), שהתמקד ב-250 חברות ברחבי העולם, כולל ארצות הברית, בריטניה, ישראל, איחוד האמירויות, מצרים וירדן.²⁸ מאחר שהאמירויות וישראל חולקות מאפיינים כלכליים דומים יחסית לצד אינטרסים משותפים בהתמודדות עם האיומים האזוריים, שיתופי הפעולה שלהן להגנה קולקטיבית מתבררים כטבעיים.²⁹ לא בכדי, אופציית קיום תרגילי אבטחת סייבר משותפים כדי להתמודד עם האתגרים במרחב נמצאת על השולחן.³⁰

בדומה לאיחוד האמירויות, בחודש יולי האחרון עשתה מרוקו, האחרונה להצטרף לסדרת הסכמי השלום, צעד דומה לקראת חימום היחסים עם ישראל. המדינות חתמו על הסכם בילטרלי ראשון מסוגו מאז אשתקד, בתחום הגנת הסייבר, במטרה לשתף פעולה בתחום האופרטיבי, במחקר ובפיתוח, ולחלוק ידע ומידע הגנתי באופן הדדי. ההסכם נחתם בנוכחות נציגות רמת דרג משתי המדינות. את הצד הישראלי ייצג ראש מערך הסייבר הישראלי, יגאל אונא, ואת מרוקו גנרל מצטפא אל-רביעי והשר הממונה על-ידי ראש הממשלה לניהול ההגנה הלאומית במדינה, עבד אל-לטיף לוידי.³¹

לצד מעלותיה, יש להכיר במגבלות עוצמת הסייבר הישראלית והברית הנבנית עם מדינות המפרץ במרחב הקיברנטי. לצידו ולידע סייבר שימושים אזרחיים וצבאיים כאחד. האפשרות להסב טכנולוגיית סייבר הנמצאת, למשל, בידי אזרחים או תאגידים, לאמצעי לחימה בעלי יכולות הרס - קלה יחסית.³² בישראל משטר הפיקוח על יצוא ביטחוני של ציוד וטכנולוגיה דו-שימושיים מרוסן יחסית, זאת בעולם דיגיטלי נטול גבולות שבו יכולת האכיפה מוגבלת בין כה. מכאן, ההיתכנות להשתמש בטכנולוגיית סייבר כדי לאיים, לגרום נזק תודעתי או פיסי לבני אדם, לחברות, מערכות מחשוב ותשתיות סבירה. כמו-כן, קיימת סכנה מוחשית של זליגת ידע ואמצעי סייבר לגורמים עוינים שעלולים לפגוע בביטחון ישראל, ביחסי החוץ שלה, בזכויות אדם ובסדר הציבורי בישראל ומחוץ לה.³³

²⁸ Koka.

²⁹ Sean Lyngaas, "Israel, UAE Say They're Allies in Cyberspace. They Have Plenty of Tech Power to Draw Upon", *Cyber Scoop*, September 25, 2020, accessed on July 14, 2021.

³⁰ מנדי קווגוסבסקי, "ראש מערך הסייבר של איחוד האמירויות קורא לתרגילי סייבר משותפים עם ישראל", *Israel Defense*, 6 באפריל 2021, נצפה ב-14 ביולי 2021.

³¹ "הסכם ראשון בתחום הסייבר בין מרוקו לישראל", מערך הסייבר הלאומי, 15 ביולי 2021, נצפה ב-25 באוגוסט 2021;

"Morocco, Israel Sign Cyber Security Deal", *MEMO Middle East Monitor*, July 16, 2021, accessed on August 23, 2021.

³² ניבה אלקין-קורן, אמנון רייכמן ו-יוני הר כרמל, "אסדרת יצוא טכנולוגיות סייבר ממדינת ישראל: ההסדר הראוי", סדנת סייבר, הפקולטה למשפטים אוניברסיטת חיפה, ינואר 2018, נצפה ב-14 ביולי 2021, עמ' 19.

³³ שם, עמ' 49, 56.

שימוש לרעה בעוצמה קשה עלול לערער את בסיס העוצמה הרכה של מדינות ולפגוע בתדמיתן בזירה הבינלאומית.³⁴ אם בעבר הלא רחוק, למשל במאה ה-19, מאבקים בין מדינות היו תלויים בלעדית בתוצאות של מהלומות צבאיות, בעידן הנוכחי התחרות על "סיפור מנצח" חשובה לא פחות, ולכן מדינות צריכות להשתמש בעוצמתן הקשה בתבונה.³⁵ ברקע זה, פרשת NSO שעלתה לכותרות לאחרונה מציפה דילמה אסטרטגית כבדת משקל ביחס לאינטראקציה בין ישראל ופירמות הסייבר שלה לבין מדינות המפרץ. לפי פרסומים, ישראל תיווכה בין חברת NSO לבין בחריין, עומאן, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות לצורך מכירת תוכנת הריגול "פגסוס".³⁶ מהפרסומים עלה שביכולת התוכנה לרגל אחר מתנגדי משטר ועיתונאים באמצעות מכשירי סמארטפון. כחלק מכך, דווח כי הרשויות הסעודיות השתמשו בפגסוס כדי להצר את צעדי מתנגדי נסיך הכתר, מוחמד בן-סלמאן. לפי דיווחים אחרים, ריאד הסתייעה בתוכנה כדי לעקוב ולרגל אחר העיתונאי ג'מאל ח'אשוקג'י בסמוך להירצחו בשגרירות המדינה באיסטנבול ב-2018.³⁷

חרף האמור לעיל, המרחב הקיברנטי עודנו משמש כפלטפורמה חיונית לבנייה וטיפול של יחסי אמון וידידות בין הצדדים. אולם בה בעת, אין להפריז יתר על המידה באטרקטיביות עוצמת הסייבר הישראלית ביחסים עם מדינות המפרץ. למרות פרסומים בדבר הצטרפות אפשרית של מדינות נוספות להסכמי אברהם, הרחבתם העתידית עשויה להיתלות בנחישות אמריקאית להעניק מעטפת לתהליך.³⁸ כך או כך, על פניו הקו הרשמי של המועמדות להצטרף נותר כשהיה. לראייה ניתן לראות את התבטאותו של החוץ העומאני בנושא, סעיד באדר בין חאמד אל-בוסאידי, שהצהיר לאחרונה בראיון לעיתון **אל-שרק אל-אוסט** כי עומאן לא תהיה המדינה המפרצית השלישית לנרמל את יחסיה עם ישראל.³⁹

בסיכומו של דבר, הגם שיש מקום לבחון את מדיניות הפיקוח על ייצוא טכנולוגיות דו-שימושיות, דוגמת הסייבר, מישראל, רצוי לעשות כן בזהירות הנדרשת. שכן, הטלת מגבלות על תעשיית הסייבר הישראלית עלולה להחליש את בסיס עוצמתה הטכנולוגית-כלכלית של ישראל.⁴⁰ כפי שהוכח במלאת השנה הראשונה להסכמי אברהם, התמחותה של ישראל באבטחת סייבר משמשת לא רק כאמצעי

³⁴ Joseph S. Nye, *Soft Power the Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004).

³⁵ Joseph S. Nye, "[In Mideast, the Goal is 'Smart Power'](#)", Belfer Center for Science and International Affairs, August 19, 2006, accessed on July 15, 2021; Joseph S. Nye, "[Information Warfare Versus Soft Power](#)", Project Syndicate, May 9, 2017, accessed on July 15, 2021.

³⁶ "[Report: Israel Pushed NSO Spyware to Gulf States to Help Track Dissidents](#)", *The Times of Israel*, August 23, 2020, accessed on July 14, 2021.

³⁷ Mustafa Abu Sneineh, "[Saudi Arabia Deploys New Israeli Spyware to Hack Activists' Phones: Report](#)", *Middle East Eye*, June 9, 2021, accessed on July 2021.

³⁸ "[Israel Said to Hold Normalization Talks with East Africa's Comoros](#)", *YnetNews.com*, October 18, 2021, accessed on October 31, 2021.

³⁹ Eve Young, "[Oman FM: We Will not be Third Gulf State to Normalize Ties With Israel](#)", *The Jerusalem Post*, July 10, 2021, accessed on July 15, 2021.

⁴⁰ "[אסדרת ייצוא טכנולוגיות סייבר ממדינת ישראל: ההסדר הראוי](#)", ינואר 2018, עמ' 49.

מייצב מאחורי הקלעים לחיזוק הביטחון הקולקטיבי במזרח התיכון במרחב הקיברנטי ובכלל, אלא גם כנדבך ליציקת תוכן ממשי בהסכמים.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.